

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

1966 - 1967

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
1967

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΑ

Ἡ ἀρχαιότης παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς πέντε κυρίους ὁρισμοὺς τῆς φιλοσοφίας περιεχομένους ἅπαντας εἰς τὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια τῆς τελευταίας περιόδου τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας (Ε' καὶ Ὑ' αἰῶνος μ.Χ. ¹). Λέγω πέντε, διότι ὁ μετ' αὐτῶν συναριθμούμενος ἕτερος ὁρισμὸς, στωϊκὸς τὴν προέλευσιν, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον φιλοσοφία εἶναι ἡ *ἄγνῳσις θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων*, ἔχει τοιαύτην εὐρύτητα, ὥστε, ἐνῶ ὑπ' αὐτοῦ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ἡ φιλοσοφία πραγματεύεται ἐν κυριολεξίᾳ τὸ πᾶν, οὐδεμία παρὰ ταῦτα νὰ προσφέρεται ἐνδειξις περὶ ἰδιαιτέρας προοπτικῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ἡ φιλοσοφικὴ πραγματεία. Ὁ πλησιέστερος ὁρισμὸς, ὅπως εἶναι ἐπόμενον, εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας, *«ὁ λέγων αὐτὴν φιλίαν σοφίας»*, ἀναγόμενος εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ ποιούμενος τὴν διάκρισιν τοῦ σοφοῦ ἀπὸ τοῦ φιλόσοφου: *«τὸ μὲν σοφόν... καλεῖν ἔμοιγε μέγα εἶναι δοκεῖ καὶ θεῶ μόνῳ πρόπειν τὸ δὲ ἢ φιλόσοφον ἢ τοιοῦτόν τι μᾶλλον τε ἀν αὐτῶ (ἀνθρώπῳ) ἀρμόττοι...»* (Φαῖδρ. 278 d). Ἄν ὁ θεὸς εἶναι σοφός, ὁ ἄνθρωπος μόνος εἶναι φιλόσοφος, ἐφ' ὅσον μόνος αὐτὸς τείνει πρὸς τὴν σοφίαν ὡς συγγενῆς πρὸς αὐτὴν (φίλοι μεταξύ των εἶναι οἱ ὅμοιοι, ὄχι οἱ ἀνόμοιοι καὶ ἄσχετοι πρὸς ἀλλήλους) ². Ὅτι ὁ θεὸς εἶναι σοφὸς δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὡς μία καὶ μόνον μεταξὺ ἄλλων ἰδιότης του: ὁ θεὸς εἶναι τὸ σοφὸν κατὰ οὐσιώδη προσδιορισμὸν τῆς ἐγνοίας του, μόνον δέ, καὶ μὲ δυσφορίαν, συγκατατίθεται νὰ λαμβάνῃ ἐνίοτε καὶ οἷονδῆποτε ἄλλο — παραλλάσσει βεβηίως κατὰ λαοὺς καὶ ἀνθρώπους —, συμβατικὸν δι' αὐτόν, ὄνομα: *«ἐν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηγὸς ὄνομα»* ³. Φιλόσοφος, ἐπομένως, εἶναι ὁ ἄνθρω-

1. Προλεγόμενα σὺν θεῶ τῆς φιλοσοφίας Πορφυρίου (Aristot. Opera, ed. Becker/Gigon, vol. IV Schol. in Arist. p. 6 κέξ.). Πρβ. Oberweg/Prächter, *Gesch. d. Ph.*, 14 ἐκδ., I, σ. 1 κέξ.).

2. Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. Θ 8. 1158b 5.

3. Κλήμ. Στωμ. 5, 116 (= Diels, *Fragm.*, 22 B 32).

πος ὄχι διότι τείνει εἰς τὴν κτῆσιν σοφίας, εἶδους αὐτῆς δηλ., ἀλλὰ διότι θηρεύει τὴν κυρίως σοφίαν, τὴν σοφίαν κατ' ἐξοχὴν, τὴν ιδιότητα τοῦ θεοῦ.

Τοῦτο εἶναι, πράγματι, θαυμαστόν. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκφεύγει τῆς κοινῆς μοίρας τῶν ὄντων, νὰ εἶναι καὶ νὰ ἀρχῆται νὰ εἶναι, καὶ ἀνακαλύπτει ἐν ἑαυτῷ κάτι τὸ ὁποῖον τὸν ὑπερβαίνει, εἶναι ἡ θεμελιώδης, ἡ πρωταρχικὴ ἐμπειρία καὶ ἀντινομία, εἰς τὴν ὁποῖαν κινεῖται ἡ φιλοσοφία καὶ μετ' αὐτῆς καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετέχουν, κατὰ ἄνισον μέρος, εἰς αὐτήν. Ἀπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο θαυμάσιον, τὴν πρώτην ἀντινομίαν, ἀνακλύπτει, ὡς ἀνθρωπίνην ἀνταπόκρισιν εἰς αὐτὸ καὶ μάλιστα τὸν φιλόσοφον διακρίνον, τὸ «πάθος τοῦ θαυμάζειν», ἡ ἀρχή, κατὰ τε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τῆς φιλοσοφίας¹. Θαυμάζειν εἶναι δηλ. ἡ ὑποκειμενικὴ μορφή, ἡ ψυχικὴ πηγὴ τῆς φιλοσοφίας καὶ, ὡς τοιοῦτο, ἐν ἐπὶ πλέον δεδομένον τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· αὕτη αὕτη ὅμως ἡ ἀντινομικὴ δομὴ τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ δεδομένου δίδει, εἰς τὴν περίπτωσιν τούτου, καὶ τούτου καὶ μόνον, μίαν τοιαύτην προέκτασιν εἰς τὴν ψυχικὴν ἐμπειρίαν, ὥστε αὕτη εἰς τὴν οὐσίαν τῆς νὰ ἀνατρέπεται ἐκ θεμελίων: δὲν εἶναι ὁ θαυμασμός ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὸ θαυμάσιον, αὐτὸ πὸν ἀνακαλύπτει ὁ θαυμασμός, αὐτὸ πὸν ὑπερβαίνει τὸν θαυμασμόν, διὰ νὰ θέσῃ ἔπειτα τοῦτον, μαζί μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, φυσικά, ψυχικά κλπ. δεδομένα, ὡς προϊόν του, αἰτιατὸν ἢ καὶ ὄψρον του. Διότι ὁ θαυμασμός δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀνακαλύπτῃ κάτι, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸν τοῦτον σὺν τοῖς ἄλλοις δημιουργεῖ, τὸ θαυμάσιον τῆς συγγενείας τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τῆς τάσεως τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὴν πρώτην πηγὴν του, τῆς τάσεως ἢ ὁποῖα ὑπάρχει διότι εἶναι φιλία, συγγένεια δηλ. ἐπιτρέπουσα, μέχρι τινός, τὴν προσέγγισιν.

Ἦτο φυσικὸν ἢ τοιαύτη ὑπάρχουσα ἔντασις εἰς τὴν διαλεκτικὴν σχέσιν θαυμασμοῦ — θαυμασίου, σοφίας — φιλοσοφίας, νὰ μὴ μείνῃ ἐκ πρώτης ἀρχῆς μόνιμον κτῆμα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Αὕτη αὕτη ἢ σχέσις, διαλεκτικῶς ἀμφιμερῆς, παρείχετο εἰς ἐρμηνεῖαν νοοῦσαν τὸν θαυμασμόν εἰς βᾶρος τοῦ θαυμασίου, τὸ φιλόσοφον ὡς φυσικὴν - ψυχικὴν ἀνθρωπίνην τάσιν εἰς βᾶρος τοῦ σοφοῦ τοῦ θεμελιούτος τὴν τάσιν, τὸ ἀνθρώπινον δηλ. εἰς βᾶρος τοῦ θεοῦ. Ἦδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματοποιεῖται ἀσυναισθητῶς αὕτη ἢ παρερμηνεία

1. Πλάτ. Θεαίτ. 155d Ἀριστοτ. Μτφ. Α 2. 982b 12' πρὸς καὶ M. Heidegger, Was ist das - die Philosophie, Pfullingen 1956.

καὶ ἡ φιλοσοφία καταβιβάζεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον μέτρον : «διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὰ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μείζονων διαπορήσαντες, οἷον περὶ τε τῶν τῆς σελήνης παθημάτων καὶ τῶν περὶ τὸν ἥλιον καὶ ἄστρα καὶ περὶ τῆς τοῦ παντός γενέσεως»¹. Ὁ θαυμασμός, εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον, δὲν κάμνει πλέον τὸ ἄλμα ἐκτὸς ἐνυτοῦ, εἰς τὸ παράδοξον τοῦ δεσμοῦ πρὸς τὸ ἀπώτατον κείμενον (τὸ θεῖον), ἀλλὰ συστέλλεται τελικῶς εἰς «τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων», καὶ ὁδηγεῖται «κατὰ μικρὸν» εἰς μίαν συνολικὴν περὶ κόσμου θεώρησιν, οὗν προσφέρει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Οὕτως ἡ φιλοσοφία ἀρκεῖται εἰς τὸν ὀρισμὸν, ὀγκώδη μὲν κατ' ἐπίφασιν, στενὸν κατ' οὐσίαν, τῆς «τέχνης τεχνῶν καὶ ἐπιστήμης ἐπιστημῶν», μιᾶς δηλ. καθολικῆς πραγματείας τῶν πρῶτων ἀρχῶν, διὰ τῶν ὁποίων συγκροτοῦνται εἰς σύστημα τὰ ἐπὶ μέρος δεδομένα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Αὕτη ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστημολογίας διεσώθη καὶ διασφύζεται ἕκτοτε εἰς κάθε ἐπὶ μέρος μορφήν φιλοσοφικῆς θετικokratίας, τῆς τε νεωτέρας (W. Wundt) καὶ τῆς νεωτάτης (B. Russel). Δὲν παύει παρὰ ταῦτα νὰ παραμένῃ μονομερῆς — μία μεγαλειώδης μονομέρεια, θιμβώνουσα μὲ τὸν ὄγκον τοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐγγυτέρου, ἵνα ἀποκρύψῃ ἀπὸ τὸν θαυμασμὸν τὴν πρῶτην πηγὴν του.

Ἐτερος ὀρισμός, κατ' ἐπίφασιν συγγενῆς πρὸς τὸν ἀνωτέρω, εἶναι καὶ ὁ νοῶν τὴν φιλοσοφίαν ὡς «γνώσιν τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν». Εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά ὁ ὀρισμὸς τῆς «πρώτης φιλοσοφίας» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη² (οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τὸν ἀποδίδουν πρωθυστερώς εἰς τὸν Πυθαγόραν) ὡς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὰ ὄντα ὄχι ὑπὸ τινα μερικωτέραν τῶν ἔποσιν, π.χ. ὡς φυσικά, λογικά, πράξεις ἢ ἔργα, ἀλλ' ὡς ὄντα καθόλου, κατὰ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῶν «ἢ ὄντα ἐστίν». Τοῦτο φαίνεται, κατ' ἀρχήν, ὡς ἐπακόλουθον τῆς προοδευτικῆς ἐλεκτάσεως τῆς περὶ φύσεως πραγματείας, ὅπως ὑπέδειξε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον. Εἰς τὴν πραγματικότητά αἱ δύο ἀντιλήψεις, καὶ δι' αὐτῶν οἱ δύο ὀρισμοί, διαφέρουν μεταξύ τῶν ὡς ἡ οὐσία ἀπὸ τὸ συμβεβηκός. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἔχει στενὴν τὴν συνάφειαν πρὸς τὴν τέχνην (τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν ὀρων «ἐπιστήμη» καὶ «τέχνη» εἰς τὸν δεῦτερον ὀρισμὸν), ἐφ' ὅσον καὶ αὕτη ὡς καὶ ἐκείνη κατευθύνονται ὑπὸ κοινοῦ ἐνδιαφέροντος, τῆς

1. Ἀριστοτ. αὐτόθι.

2. Ἀριστοτ. Μτφ. Γ 1. 1003a 21.

κατακτήσεως δηλονότι τῆς φύσεως. Βεβαίως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη διαφέρει τῆς τέχνης ὡς ἐπιδιώκουσα τὴν κατάκτησιν ταύτην δι' ἄλλων μεθόδων ἀπὸ τὴν αἰτῆν, ἐμπειρικὴν, τεχνικὴν. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀναπτύσσεται εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἐλευθέρου ἀπὸ βιωτικῶν περισπασμῶν θεωρίας καὶ «διαγωγῆς», τῆς κατ' Ἀριστοτέλην δηλ. — ἐκφράζοντα ὡς πρὸς τοῦτο καὶ ὅλην τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν περὶ ἐπιστήμης ἀντίληψιν — χάριν αἰτῆς ἀναψυχῆς ἐξετάσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων¹. Ἡ νέα αὕτη ἐν τούτοις προοπτικῇ δὲν εἶναι ἴδιον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ὡς φυσικῆς, διότι ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φύσιν δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ γίνεται πάντοτε (ἔστω καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ἀπατώμεθα ὡς πρὸς τοῦτο) ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον ὡς ὄν φυσικόν, ὡς ὄν δηλ. μετέχον τῆς φύσεως καὶ ἄρα τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι τὴν διέπουν, εἰδικώτερον δὲ ὡς πρὸς αὐτὸν τοῦ νόμου τῆς φυσικῆς του ἐπιβιώσεως διὰ τοῦ μέσου τῆς τέχνης· διότι τὴν πρὸς ἐπιβίωσιν ὁρμὴν ἔχει ὁ ἀνθρώπος κοινὴν μὲ ὅλα τὰ ζῶα, διαφέρει δὲ μόνον ἐκείνων εἰς τοῦτο πρωτίστως, εἰς τὸ ὅτι δηλ. τὰ ἰδικὰ του ἐφόδια εἶναι τὰ ὄπλα καὶ τὰ ἐργαλεῖα. Πόσον τοῦτο εἶναι ἀληθές ἀπέδειξεν ἀκριβῶς ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη, ἡ ὁποία συλήφθη στενότερα πρὸς τὴν σύγχρονον τεχνικὴν. Ὁ ὀρισμός, ἐτομένως, τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης τοῦ «ὄντος ἢ ὄντος» διαφέρει βιθύτατα τοῦ ἑτέρου ὡς (φυσικῆς) ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ἐφ' ὅσον τὸ ὄν, ἐνδιαφέρον ὡς ὄν, ἐρευνᾶται ἐνταῦθα ἀπὸ ἄλλης προοπτικῆς, ὡς περιέχον τὰς ἀρχὰς ὄχι τῆς φύσεως ἀλλὰ τοῦ λόγου, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος ἀπέχει τῆς φύσεως καὶ διάγει καθ' ἑαυτὸν.

Ὁ τέταρτος ἀπὸ τῶν παραδιδόμενων ὀρισμῶν τῆς φιλοσοφίας, γνωσιότατος ἀπὸ τὸν «Θεϊότητον» τοῦ Πλάτωνος (176 d) καὶ ἔκτοτε εὐρύτατα διαδοθεις, ἴλια ὑπὸ τοῦ μέσου πλατωνισμοῦ, εἶναι ὁ ὀριζων αὐτὴν ὡς «ὁμοίωσιν θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων». Μὲ τὸν πρῶτον ἀναλυθέντα ὀρισμὸν ἔχει ὁ πυρὼν τὸ κοινόν, ὅτι ἀμφότεροι ἐξαίρουν τὴν δυναμικὴν διάστασιν τῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον αἱ λέξεις «φιλία», «ὁμοίωσις» δηλοῦν καὶ αἱ δύο τὸ αὐτό, τὴν ὁρμὴν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς νὰ προσεγγίσῃ τὸ θεῖον, τὴν πηγὴν τῆς σοφίας. Ἡ διαφορὰ, παρὰ ταῦτα, ὑπάρχει, ἂν καὶ ἰδιαίτερος λεπτή, συνίστα δὲ ἐν ὀλίγοις εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας ὡς φιλίας σοφίας παρέχει τὴν προϋπόθεσιν, τὸ πρῶτον καὶ προϋπάρχον θεμέλιον πάσης πρὸς τὸ σοφὸν τάσεως, ἐνῶ ὁ ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας ὡς ὁμοιώσεως τῶ θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων ἐξαίρει κυρίως τὴν τάσιν αὐ-

1. Ἀριστοτ. Μτφ. Α 2. 982b 23.

τὴν καθ' αὐτήν, τὴν κίνησιν πρὸς τὸν θεόν, τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ προϋπόθεσις πραγματοποιῆται. Τὸ οὐσιῶδες ἐκ τούτου στοιχεῖον εἰς τὸν ὄρισμόν δὲν δίδεται τόσον εἰς τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ, τὴν ὁρμὴν πρὸς «ὁμοίωσιν», διότι ὁμοίωσις προϋποθέτει τὴν ὁμοιότητα, εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ὁποίας κινεῖται, προϋποθέτει δηλ. τὴν φιλίαν, τὴν ἐκλεκτὴν μετὰ τὸ θεῖον συγγένειαν, τὴν προηγουμένην μετὰ τὴν σοφίαν φιλίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἔκφρασις εἶναι ἡ φιλοσοφία. Οὐσία, ἀντιθέτως, τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι τὸ «δυνατόν», ὁ περιορισμὸς τῆς φιλίας πρὸς τὸ σοφὸν εἰς τὰ ἀνθρώπινα μέτρα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ τάσις πρὸς τὸν θεὸν καταλήγει ὄχι εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτισιν, ἄρα δὲν δηλ. τῶν ὁρίων, τὰ ὅποια χωρίζουν τὸν θεὸν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀδιάβατον μέτρον, τὸ ὁποῖον τὸ σοφὸν προκαθώρισε ὡς τὸ ἔσχατον ὄριον τῆς εἰς αὐτὸ προσπελάσεως. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Πλάτων, διευκρινῶν περαιτέρω τὸν ὄρισμόν, προσέθηκε καὶ τὸν τρόπον τῆς ὁμοιώσεως ταύτης, συνιστάμενον κατ' αὐτὸν ὄχι εἰς πᾶσαν ἀρετὴν, ἀλλ' εἰς δύο καὶ μόνον, τὴν φρόνησιν δηλ. καὶ τὴν δικαιοσύνην, τὴν πρώτην μὲν ὡς περιορίζουσαν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ ἀνθρώπινον μέτρον, τὴν ἄλλην ὡς θέτουσαν τὸ μέτρον αὐτὸ εἰς τὸ εὐρύτερον πλαίσιον τῆς θεῆς ἀρμονίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἀλόγον πρὸς ἑαυτὸν, ὡς εἰκόσ, δύναται νὰ ἔχη θέσιν¹.

Ὁ ἔσχατος ὄρισμὸς — εἰς τὴν σειρᾶν, τὴν ὁποίαν προέκρινα εἰς τὴν ἀνάλυσιν ταύτην καὶ ἡ ὁποία, φρονῶ, ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν βαθυτέραν διαλεκτικὴν των, ὄχι εἰς μίαν τυχαίαν ἀπλῶς ἀπαρίθμησιν χωρὶς ἐσωτερικὴν συνοχὴν — εἶναι ὁ λέγων τὴν φιλοσοφίαν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σωκράτους, «μελέτην θανάτου»². Εἰς τὸν διάλογον «Φαίδων», ἐξηγῶν ὁ Σωκράτης τὴν βαθυτέραν αἰτίαν τῆς sub specie mortis ἀταραξίας του, τὴν ἀποδίδει εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μίαν ὑπέρβυσιν τοῦ αἰσθητοῦ ἐν αὐτῷ, τοῦ σώματος, πρὸς μίαν καθαρωτέραν ὑπαρξιν τοῦ ἐν αὐτῷ αἰωνίου, τῆς ψυχῆς, ἀπαλλασσομένης τῶν ἐπαχθῶν δεσμῶν τῆς εἰς τὴν ὕλην ζωῆς, — δηλ. ἀπὸ θάνατον. Οἱ Στωικοί, οἱ ὁποῖοι παρέλαβον, ὄχι ἀπολύτως ἐπιτυχῶς, τὸ σωκρατικὸν ἰδεῶδες εἰς τὴν φιλοσοφίαν των, διετύπουν τὸν ὄρισμόν κατὰ τρόπον καλλίτερον ἀμυζόμενον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς των θεωρίας: φιλοσοφία κατέστη

1. Θεαίτ. 176b.

2. Πλατ. Φαίδων 81a κ.ά.

δι' αὐτοὺς «μελέτη τοῦ φυσικοῦ θανάτου»¹. Τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν περὶ «εὐλόγου ἐξαγωγῆς», περὶ τοῦ θεμιτοῦ δηλ. καὶ τῶν ἐπὶ μέρους τρόπων ἀπαλλαγῆς τοῦ σοφοῦ ἀπὸ τὰ δεσμὰ ἐνὸς βίου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πλέον σύμφωνος πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειάν του. Καταλήγει δηλ. ἡ στωικὴ θεωρία νὰ ὀρίξη τὴν φιλοσοφίαν ὡς μίαν ὁδὸν θεμιτῆς καὶ εὐλόγου αὐτοκτονίας.

Τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως τὸ βυθύτερον νόημα τοῦ τελευταίου ὀρισμοῦ. Θαυμάσται τῆς ἀπαθείας καὶ ἀταραξίας τοῦ Σωκράτους κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου του οἱ Στωικοὶ συνεκέντρωσαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὸ δευτερεῦον εἰς αὐτάς, εἰς ὅ,τι εἰς τὴν οὐσίαν του ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν συνέπειαν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Σωκράτους, τ.ἔ. εἰς τὴν γαλήνην ἐκείνην, ἣ ὁποία δὲν ἀποκτᾶται καθ' ἑαυτήν, ὡς ἓνα κατόρθωμα αὐτοτελές, ἀλλ' ἔρχεται ὡς ὁ καρπὸς μιᾶς βαθυτέρας πίστεως καὶ ἀσφαλείας. Εἶναι γνωστόν, ὅτι θεμελιῶδες δόγμα τοῦ Στωικισμοῦ ἀπετέλεσεν ἡ διδασκαλία περὶ θνητοῦ τῆς ψυχῆς, ἣ ὁποία ἐπιβιοῖ μὲν μερικῶς, ὅταν τ.ἔ. χωρίσῃ τοῦ σώματος, τοῦτο ὅμως μέχρι τῆς προσεχοῦς «ἐκπυρώσεως» (τῆς πλήρους δηλ. διαλύσεως τῶν ὑλικῶν διαφορῶν ἐντὸς τῆς περιβαλλούσης καὶ συνιστώσης τὸν κόσμον θείας πυρώδους οὐσίας). Τοῦτο ἰσχύει δι' ὅλας τὰς ψυχάς, τῶν ψυχῶν τῶν φιλοσόφων διατηρουμένων ἀτλῶς περισσότερον τῶν λοιπῶν². Πρόκειται δηλ. δι' ἀποψιν, ἣ ὁποία ρητῶς ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ Κέβητος εἰς τὸν «Φαίδωνα» καὶ τὴν ὁποίαν διὰ μακρῶν κατωπολεμεῖ ὁ Σωκράτης³.

Ἡ ὅλη, πραγματικῶς, συμπεριφορὰ τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ δεσμωτήριον κατ' οὐδένα τρόπον εἶχε τὴν ἔννοιαν ὀρισμένης «στάσεως», ἀξιοπρεποῦς δηλ. ἐμφανίσεως εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς του. Οἱ ἑταῖροι ἐκφράζουν μὲ τρόπον ἀνάγλυφον τὴν συνήθη καὶ φυσικὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, ὅταν ἀρχίσῃ νὰ γίνεταί αἰσθητὴ ἡ ψυχρὰ πνοὴ τοῦ θανάτου: ὁ φυσικὸς ἀνθρώπος θρηνεῖ καὶ ὀδύρεται διότι δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ κανὲν θεμέλιον, τὸ ὁποῖον νὰ συγκρατῇ τὴν ψυχὴν του, πλὴν τοῦ σωματικοῦ⁴. Ἄν ὁ σοφὸς διαφέρῃ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, διαφέρει ἀκριβῶς ἐπειδὴ θεωρεῖ, κακῶς πιθανῶς ἢ ἐσφαλμένως, τὴν ψυχὴν του, ὡς μὴ ὑλικὴν-σωματικὴν, ὡς ἓνα στοιχεῖον κερχωρισμένον

1. Arist. Op. IV, p. 7.

2. Διογ. Λαέρτ. 7, 157.

3. Φαίδων 86e, 95a κέξ.

4. Φαίδων 117c/d.

τοῦ σώματος καὶ διατηροῦν ἐπομένως γαλήνην ἀτάρακτον ἀπὸ τὴν φυσικὴν τρικυμίαν τῆς ὑλικῆς ροῆς καὶ ἀσταθείας τῶν στοιχείων. Παράτηρεῖται δηλ. τὸ παράδοξον, ἡ στωικὴ διδασκαλία, καίτοι μεταγενεστέρα, νὰ συνιστᾷ μίαν ὀλισθοχώρησιν ἀπέναντι τῆς γνησίας σωκρατικῆς θέσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ τὴν φυσικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀθανασίας. Τὸ παράδοξον τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Στωικισμὸς ἀπετέλεσεν εἰς τὴν οὐσίαν του μίαν ἀναβίωσιν προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τῆς τοῦ Ἡρακλείτου, ἐνῶ τὸ μέγα ἀκριβῶς ἄλλα τοῦ Σωκράτους ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Προσωκρατικούς, ὡς περιγράφεται εἰς τὸν « Φαίδωνα » (95 e κέξ.), ἦτο ἡ θέσις καὶ διασφάλισις, ἐπέκεινα τοῦ χώρου τῆς φυσικῆς μεταβολῆς, τοῦ αἰδίου χώρου τοῦ ὄντος. Ὁ φιλόσοφος, ὡς φίλος τῆς σοφίας καὶ τῆς πηγῆς τῆς, τοῦ θείου, εἶναι πρὸς αὐτὴν συγγενῆς καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς μετέχει τοῦ αἰδίου χαρακτήρος τῆς¹. Μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι, δι' αὐτό, ἡ φιλοσοφία μελέτη θανάτου, ἢ πίπτει ἢ σφύεται ἐν τέλει ὡς « μελέτη ἀθανασίας ». Εἶναι δηλ. ὁ κίνδυνος, τὸν ὁποῖον ἀναλαμβάνει κανεὶς ριψοκινδυνεύων, κίνδυνος ἔσχατος καὶ ψηλάφησις τῶν ὄριων, τὸν ὁποῖον πολλοὶ μὲν εἶναι πρόθυμοι κατ' ἀρχὰς νὰ ἀποδεχθοῦν, ὀλίγοι ὁμῶς δύνανται καὶ νὰ φέρουν ἕως τὸ τέλος.

Δ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

1. Φαίδων 102b κέξ.